

METODOLOJİK SORUNLARA BİR BAKIŞ

Doç. Dr. Nilgün ÇELEBİ

Doğayı, toplumu, bireyi, kültürü ve bunlar arası ilişkileri betimleme, açıklama, kestirme ve yorumlama uğraşısında bulunmak isteyen insan, sanattan felsefeye, dinden mitolojiye, geleneklerden bilime kadar yayılan geniş bir seçenekler demeti ile karşılaşır. Her biri bir diğeri kadar aynı konular hakkında tutarlı ve geçerli betimlemeler, açıklamalar, kestirimler, yorumlar üretebilen bu etkinlikleri birbirinden ayıran, kullandıkları yöntemdir. Bilimsel yöntem bilim adamının/ kadınının doğaya, topluma, bireye, bireyin ürettiklerine ve bunlar arası ilişkilere ilişkin doğru betimleme ve açıklamalarda bulunabilme hedefine ulaşabilmek için gerek yürüdüğü yol ve harcadığı çaba, gerek yürüyeceği yolu ve harcayacağı çabayı önceden belirleyen kurallar topluluğudur (Çelebi, 1986: 47-8). İlkçağlardan Aydınlanma Dönemi'ne kadar uzayan bir süre içinde kendine özgü bir formu olmayan, diğer etkinliklerle içice geçmiş, ama farklılaşabilme potansiyelini de hep içinde taşımış olan bilim, F. Bacon'la birlikte geçmişinin deneyimlerini ve birikimini de değerlendirerek özellikle felsefe ve tarihten ayrılmış (Özlem, 1984) ve kendine özgü yöntemi olan bir etkinlik olarak diğerleri arasındaki yerini almıştır.

Herhangi bir birimin ilksel halinden çıkıp farklılaşmış bir birim haline dönüşebilmesi her zaman ve her düzlemde sancılı bir süreçtir. Farklılaşan, özerkleşen birimler bu kopuştan dolayı önceden bağlı oldukları birimlerin mevcut dengelerini bozmalarının yanısıra, gelişim süreçleri içinde önceki birimlerin hayat alanına doğru bir yayılma eğilimi de sergilerler. Bu yayılma, eğiliminin sergilenmesinin arkasında yatan etken, farklılaşan birimin çevre içindeki fonksiyonelliğidir. Nitekim bilimin diğer etkinliklerden farklılaşması da böyle bir süreç izlemiş, kendine özgü yöntemini konumladıktan sonra, bu yöntemle elde edilen bilginin doğruluğu, geçerliliği, güvenilirliği, objektifliği, ve yararlılığı bilimi önce eşitler arasında birinci, sonra da hiyerarşi içinde birinci haline getirmiştir.

Gelişme kaçınılmayacak bir süreçtir. Ancak bu sürecin ortaçağ düşüncesinin tipik kategorilerinden biri olan hegemonya bağlamında yorumlanması ve yönlendirilmesi zorunlu değil fakat sosyal, tarihsel, bir başka ifadeyle değişmeye açık bir prosedürdür. Bu değişebilirlikten dolayıdır ki, modern çağ geçmişin deneyimlerini de dikkate alarak, farklı ama eşit kategorisi bağlamında, farklı olanın kendi çizgisindeki ilerlemesini diğer alanları tehdit olarak değerlendirmeme, farklı olanı hoşgörme tavrına ev sahipliği etmiştir. 21. yüzyılın eşiğine geldiği şu dönemde ise zihinlerde veya çağın weltanschauung'unda (Larrain, 1982:15 ve sonrası) yeni bir kategori yer etmeye başlamaktadır ki, o da, gücünü yine geçmişin deneyim ve birikiminden alan, bütünleşmedir. Bütünleşme ilksel hale, farklılaşmadan önceki karışık, şekilsiz hale dönüş değil fakat farklılaşmış birimlerin kendi aralarında bir üst düzlemde yeni bir esas üzerinde birleşmeleridir (Smelser, 1968: 41). Yaşamın tüm formlarında ve düzlemlerinde aslen var olan bu gelişim boyutunun doğayı, bireyi, toplumu, kültürü ve bunlar arası ilişkileri konu eden etkinlikler arasında da deneyimleneceğini bekliyoruz. Buradan hareketle bilimin diğer etkinliklerin üstünde bir yerlerde konumlandırılması karşısında, bu durumu kendi varlıklarına bir tehdit olarak gören ve en iyi savunma hücumdur ilkesiyle bilimi eleştiren sözkonusu diğer etkinliklerin önümüzdeki yüzyılda bilimin de dahil olduğu bir entellektüel uğraşlar sentezinin halkalarını teşkil edeceklerinin farkında olmalarını umut ediyoruz. Öte yandan, bir çağın dünya görüşünün temel oluşturucuları niteliğindeki kategoriler hayatiyet bulmaları için sadece öngörülmeyi değil, uğurlarında çabalanmayı da gerektirirler. Bu öngörünün gerektirdiği çabayı bilim kadar din de, felsefe de, sanat da gösterebilir, göstermelidir de. Ne var ki sözkonusu bütünleşmenin sağlıklı bir tarzda gerçekleşebilmesi için öncelikle bütünleşmenin her bir halkasını teşkil edecek olan birimlerin zayıflık veya zaaflarını bir ileri aşamaya taşımamak ve böylece bir üst aşamada kurulacak dengeyi kendi zaafları yüzünden zayıf düşürmemek için o zamana değin yöneltilen eleştirileri dikkate alarak, kendilerini yeni baştan gözden geçirmeleri gerekmektedir. Bu noktada genel olarak bilimin, özel olarak da sosyal bilimlerin, daha da özel olarak sosyolojinin evlerinde birer bahar temizliğinin başlatılması gündeme gelmektedir.

Genelde bilim özelde de sosyoloji, ivmesi son yıllarda artan bir eleştiri fırtınasına maruz kalmıştır. Bu fırtınanın özellikle estirildiği alan yöntemdir. Yukarıda belirtildiği üzere bilim diğer etkinliklerden yönteminden dolayı ayrılır. Bilimin yöntemi yukarıda verilen tanımla

bağlantılı olarak iki yanlı bir süreç halinde kendini gösterir: Zihinsel ve eylemsel. Yöntemin zihinsel yanı mantık olarak adlandırılan aklın işleyiş kuralları ile tümevarım, tümdengelim, analogi, hipotetik-dedüktif diye adlandırılan akıl yürütme tarzlarıyla ilgisinden kaynaklanır. Bilimsel yöntemin eylemsel yanı ise araştırma kuralları topluluğuyla ilgisinden kaynaklanır ve bu iki yan birbirini tamamlarlar. Sözelimi zihinsel düzlemde tümevarımsal akıl yürütmeyi uygulayan araştırmacı eylemsel düzlemde gözlem-sınıflama—hipotez—sınama; hipotetik—dedüktif akıl yürütmeyi uygulayan araştırmacı ise hipotez—gözlem-sınıflama-sınama sıra düzenine uyan bir yöntem izlemelidir (Çelebi, 1983; 1982: 21 ve sonrası).

Bilimsel yöntemin akıl yürütme tarzına bağlı olarak değişebilen iki ayrı temel formda uygulanabilirliğini teorik olarak ileri sürmek mümkünse de gerçekte bilimin günümüzde izlediği yol artık klasikleşmiş olan hipotetik-dedüktif akıl yürütmeye dayalı, hipotezle başlayan yoldur (Bailey, 1987: 10). Alansal yaklaşım (Grounded Theory Approach) adı verilen ilk form F. Bacon'm (Fındıkoğlu, 1961: 148-56) biraz da bilimi felsefe ve dinden özgürleştirmek için önerdiği yol olup, daha sonradan özellikle felsefecilerin tekliklerden hareketle tümelin bilgisine ulaşamayacağı ikazı dikkate alınarak ikinci plana itilmişse de günümüze kadar çeşitli bilim dalları içinde kendine sahip çıkan bazı yaklaşımlar sayesinde varlığını sürdürmüştür. Pozitivist epistemoloji içinde bu form, indüktif-istatistiksel model olarak da adlandırılmaktadır. (Bentom 1977).

Bilimsel yöntemin zihinsel yanına hipotetik-dedüktif akıl yürütmenin yerleştirilmesi, bilime yönteminden dolayı yöneltilen eleştirilerin hızını kesmiş, bilim etkinliği 20. yüzyıl içinde yaklaşık 1960'lı yıllara kadar nispeten rahat sayılabilecek bir dönem geçirmiştir. Bilimin genel'den hareket etmekle birlikte somuttaki ilişkiyi öncelikle bir hipotez içinde ifade etmesi, hipotezi, içinde dile getirilen ilişkiyi sınadıktan sonra, genel ile karşılaştırması, konulu bilimleri mantık ve matematik gibi bilimlere yöneltilen yeni bir şey söylememe, içkin ifadeyi açığa çıkarma gibi eleştirilere maruz kalmaktan kurtarmış, bilimi hem somuta ilişkin bilgi elde etmemizi mümkün kılan bir etkinlik konumuna yükseltmiş hem de hipotetik bir önermeden hareket edebilme yeteneğine sahip olmasından dolayı tümel-tikel karşıtlığının yarattığı açmaza düşmeksizin yeni bilgi üretme başarısının gösterilebilmesine katkıda bulunmuştur. (Hızır, 1981: 284-9).

Ne var ki, bilimin gücünü yönteminden alan bu gelişmesi, elde ettiği başarıları, toplumların tüm katmanlarından aynı onayı görememiştir. Teknolojik ilerlemenin, sınai kalkınmanın insanın özgürlüğü için sadece birer araç olduğu gerçeğinin gözardı edilmesine yol açacağı gerekçesiyle, bilimsel bilgi birikimi artık birer başarı örneği olarak değil fakat tarafsızlık görüntüsü arkasında insanlığa her an zarar verebilmeye aday bir etkinliğin ürünü olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. (Frankfurt Okulu bu konuda tipik örnektir). Kuşkusuz bilimsel bilginin nasıl kullanılacağı, sonuçlarının neler olabileceği ne bilim etkinliğinin ne de bilim adamlarının / kadınlarının yöntem ve konularının yanıtlayacağı sorulardır. Bu sorular dinin, felsefenin, sanatın, politikanın alanına aittir. Nitekim bu eleştirilere cevap bilim içinden değil, fakat politika içinden verilmiştir.

Öte yandan bilime karşı yöneltilen eleştiriler her zaman suçlama şeklinde değil, çok daha sofistike bir tarzda, bilimin kendi evi içindeki sorunların deşilmesi yoluyla da sergilenmektedir. Sözkonusu sofistike eleştiriler bilim etkinliğinin, bilimsel yöntemin pozitivist epistemolojiye dayandığı noktasından hareket ederek önce pozitivistliğe yöneltilmekte, daha sonra bu merkezden bilim dalları arasında en kolay yaralanabilir olarak gözükken sosyolojiye sonra diğer sosyal bilimlere daha sonra da doğa bilimlerine uzatılmaktadır. Bir başka ifadeyle eleştirilmiş pozitivistliğin solgun ışıkları altına yerleştirilen bilimin buğulu görüntü vermesinin nedeni, ne bu operasyonun deseninde ne pozitivist epistemolojinin diktumlarında aranmakta, fakat doğrudan bilimin özsel niteliklerine dayandırılmaktadır (Keat ve Urry, 1980; Feyerabend, 1987, Chalmers, 1990) Öncelikle belirtelim ki, ileri sürülme motifleri ne olursa olsun bu eleştiriler doğru adrese yapılmıştır ve dikkate alınmaya layıktır, zira bilime kendi evi içindeki eksiklikleri işaret etmektedir. Bu eksikliklerin giderilmesi yönünde harcanacak çabalar bilimin sadece bugün için daha sağlam temellere oturmasını temin etmekle kalmayacak, yarının bütünleşik dünyası içine zaaflarından arınmış olarak taşınmasına da katkıda bulunacaktır.

Son yıllara değin bilim uğraşısında bulunan kişiler gerek pozitivist epistemolojiye gerek pozitivist epistemolojiden dolayı bilime yönetilen eleştirileri, bu eleştirilerin sahiplerinin gösterdiği duyarlıktan daha az yoğunlukta bir duyarlılıkla karşılamışlar, alanlarındaki problemlerin çözümünü, bu problemlerin ve çözümlerinin epistemolojik temellerinin tartışılmasından daha önemli görmüşlerdir. Bilimsel topluluk içinde bir azınlık tarafından sürdürülen metodolojik konuların

tartışılması geleneği, son yıllarda kırılmaya başlanmış, eleştirilerin odak noktasının bilimin epistemolojik temellerinden sosyal bilimlerin ontolojik konumuna kaydırılması karşısında öncelikle sosyal bilimciler bir taraf seçme ve seçtikleri tarafı savunma sürecine girmeye başlamışlardır (Örneğin: Faik, 1990: 227-35; Wallace, 1983, 1988; Hund, 1990: 197-224; Delaney ve Widdison, 1990: 20-33; Collins, 1989: 124-39). Nitekim bu nedenle bugün en azından sosyoloji içinde çok kişi biraz da metodoloji ile ilgilenme gereğini duymakta, düşündükleri konular içinde metodolojiye de yer vermek zorunda kalmaktadır. 10 yıl önce bir başka yazımızda gereğini vurguladığımız bu sürecin başlaması sosyoloji ve sosyal bilimler için olumlu bir başlangıçtır (Çelebi, 1983: 14-9). Ancak bu olumlu başlangıcın olumlu bir gelişmeye dönüşmesi tartışmaya katılanların sayısının artmasıyla değil fakat sosyal bilimcilerimizin bilimsel araştırma pratiğinden gelmekte olmalarının kendilerine sunduğu avantajı iyi kullanmalarıyla gerçekleşebilecektir. Günümüzün metodolojik tartışmalarına katılanların birikimlerini değerlendirerek, tartışmanın düzleminin bilim felsefecilerinin veya genelde felsefecilerin söylem düzleminde bilim metodolojisinin söylem düzlemine kaydırılmasına katkıda bulunmaları gerekmektedir. Bir başka deyişle bahar temizliğini, evin temizliğini eleştirenler değil, ev sahipleri yapmalıdır. Aşağıda böyle bir kaydırma işlemine zemin temin edeceğine düşündüğümüz bir çerçeveyi sunacak ve tartışmaya açacağız.

Bilimin pozitivist epistemolojinin kimi diktumlarından kaynaklanan birtakım sayılıtları vardır. Bilim etkinliğinin temelinde yatan, kabul edilmemeleri halinde bilim etkinliğinin yürütülemeyeceği ileri sürülen ve fakat asla sınama konusu edilmeyen bu sayılıtları Goode ve Hatt şöyle sıralarlar: Dünya vardır. Bu dünya maddi bir dünyadır. Dünyayı duyularımız yardımıyla bilebiliriz. Olaylar arası neden-sonuç bağları vardır (1964: 25-6). Bu yazıda tartışmaya açılan nokta, bu sayılıtların bilim için olmazsa olmaz koşullar olarak görülüp görülemeyeceğidir. Biz gerek doğa bilimleri gerek sosyal bilimler için ilki dışında diğer sayılıtların gerekli olmadığını, bu sayılıtlar yüzünden bilimin hem dar bir çerçeveye sıkışmak zorunda bırakıldığını hem de haksız eleştirilere maruz kaldığını düşünüyoruz. Bize göre "Dünya vardır" sayılıtı tek başına bilimi ayakta tutmaya yeterlidir. Dünyanın varlığını reddetmem dili de reddetmem sonucunu doğurur. Zira dil benim dışındaki bir başka şey üzerine olan söylemelerimdir. Benim dile sahip olmam, bilim veya sanat yapmam bana bir dünyanın var olduğunu gösterir. Dünyanın var olduğunu dil göstergesinden hareketle ileri sürmem belki felsefeciler için yeterli değildir, ama bilim

gösterenden hareketle gösterilenin keşfedilmesini mümkün ve yeterli görür. Kaldı ki, dünya vardır sayıltısı yalnız bilim için değil, tüm diğer etkinlikler için de gereklidir, ve hatta onları da ayakta tutan tek dayanaktır.

Öte yandan, benim dışımdaki bu dünyanın maddi bir dünya olması bilim için zorunlu bir sayıltı değildir. Benim dışımdaki dünya ister maddi olarak ister kavram düzleminde var olsun, ben yine de onun üzerinde söz söyleyebilirim. Benim için önemli olan üzerinde söz söyleyebileceğim bir şey'in var olmasıdır. O şeyin niteliği benim için birincil önemde değildir. Hatta giderek ikincil önemde bile değildir. Üçüncül önemdedir. Benim için ikincil derecede önemli olan benim anlayışımdır. Zira kavramsal düzlemde konumlandırımadığım, kavramsal bir varoluşa kavuşturmadığım şeyin bilimini yapmam dahi olanaksızdır. (Orhan Veli bu durumda şiirin de yazılamayacağını söylüyor). Kaldı ki, maddi olanlar aslında tekil olurlar. Ve ben onların kavramlarına değil ancak ikonlarına sahip olabilirim. (Yüksel, 1981: 17. Peirce'den alıntı) İkonların ya da tekliklerin ise belki sanatı olur ama bilimi olamaz. Bilim ikon düzleminde değil ama kavram düzleminde yürütülen bir etkinliktir ve kavramlar da tekliklerin soyutlanmış ve genelleştirilmiş halleridir. Kavramlarımın pek çoğu maddi olan tekliklerden kaynaklanmış olabilir, ama bilim faaliyeti için bu, sayıltı düzleminde kabul edilmesi gereken bir saptama olmak durumunda değildir. Bu nedenle üçüncül önemdedir.

Bilimin temelinden "Bu dünya maddi bir dünyadır" sayıltısını çıkarmamızın diğer bir sonucu, tümevarımcı akıl yürütmeyi ve bu akıl yürütmeyi zihinsel yönünün belkemiği kılan alansal yaklaşımı olumsal görüp sınırları içinde barındıran pozitivist konsepsiyonla bilim arasındaki farkın daha net bir biçimde ortaya çıkmasıdır. Pozitivist konsepsiyon alansal yaklaşımı mümkün görebilir, tümevarımı benimseyebilir, ama bu durum bilimin de aynı kabulleri benimsemesini gerektirmez.

Bilimin temelinden çıkarılabilecek diğer sayıltının "Dünyayı duyularımız yardımıyla bilebiliriz" şeklinde ifade edildiği belirtilmişti. Bilginin kaynağını deneyde gören pür empirist bir epistemolojinin ürünü olan bu ifadeyi günümüz fizyolojik psikoloji araştırmalarının bulgularına dayanarak reddedebilmemiz bizi bilimin temelinde bilimce reddedilen bir sayıltıyı koymak gibi bir yanıla düşmekten korumakla kalmamakta, aynı zamanda bir önceki sayıltıda olduğu gibi, bilimi teorik ve gözlemsel alan ayırımı ikileminden ve ayrıca pozitivistimin

kabulleri arasında yer alan olgu-değer ayrımını benimseme zorunluluğundan da kurtarmaktadır.

Bilimin pozitivist epistemoloji gözlüğüyle okunması bilimi sadece teorik ve gözlemsel alan arasında bir ayırım yapmak durumunda bırakmamakta, bu ayırımın yapılması gereği bir kez kabul edildikten sonra ise, bir başka ifadeyle böyle bir sözde-sorun konumlandıktan sonra da, "işevuruk tanımlamalar", "mütekabiliyet kuralları" gibi sözde çözümlerle bu soruna çareler üretme gibi çabalara girişilmesine yol açmaktadır. Oysa ilk sayıltının açıklanmasında değinildiği üzere bilim faaliyeti kavramsal düzlemde gerçekleştirilir. Bilimin nesnelere düşüncede var olan nesnelere. Çok farklı bağlamlarda da olsa Popper, Hanson, Althusser gözlemlerimizin teori yüklü olduğu üzerinde birleşirler. Bu nesnelere ya da kavramların somuttaki nesnelere birebir tekabül edip etmemesi veya tekabül edebilirliği veya kavramların işevuruklaştırılma imkanı ne bilimin konusudur, ne de bilimcinin sorunudur. Bilim faaliyeti kavram düzleminde başlar ve biter. Bilim faaliyeti esnasında deney, gözlem, görüşme v.s. yapıyor olmak, yani veri toplamak dahi kavramsal düzlemin etkisi, biçimlenmesi altında gerçekleştirilen bir işlemdir. "Veriyi teori yüklü gözlemimle toplamanın ötesinde bir de teori yüklü duyu izlenimlerimi anında zihnime taşıyıp zihnimdeki kategorilere yerleştirmekte olmaklığım yüzünden artık bunları hâlâ duyu izlenimleri olarak nitelemem mümkün olmaz. Bilim teorisi içinde kotarılan bir faaliyettir, somut nesnelere düzleminde değil. Ancak bilimsel verinin bulgu statüsüne dönüştürülmesinden sonra bilim adamı/kadını değil ama uygulamacılar, teknisyenler bu bulguyu somut nesnelere, tekil olaylara uyarlamakla yükümlüdürler. Bulgularca desteklenen teoriyi ya da kavramsal modeli somut yaşama dönüştürme, gerekirse mütekabiliyetini kurma, işevuruklaştırma görevi, sorumluluğu ve başarısı bilim adamına/kadınına değil, uygulamacıya aittir. Kaldı ki, bu noktada uygulamacıların teorik bulguyu gözlenebilir alana uyarlamada son derece başarılı olduklarını da görmezden gelmek olanaksızdır. Matematikçinin formüllerinin er geç fizik dünyaya tekabül etmesi bunun en açık örneğini teşkil eder (Piaget, 1982: 43). Öte yandan bu noktada teorik-gözlemsel ayrımını, alan ayrımı şeklinde sunduğumuzu, teorik dil-gözlemsel dil gibi, teorik ve gözlemsel dil içinde birleştirerek sözkonusu soruna adeta çözüm getirmeye çalışan mantıkçı pozitivistlerin-ki teorik ve gözlemsel ayrımı dilin iki ayrı görünümü olarak sunulduğunda dahi eleştirilmektedir (böyle bir eleştiri örneği olarak: Keat ve Urry, 1980: 17-22)- yolunun izlenmesine gerek olmadığı da böylece ortaya çıkmaktadır.

Bu konu ile ilgili olarak değinilmesi gereken bir başka nokta da günümüzde bilimin hipotez aşamasının sonucunu artık "gerçekleme" terimiyle değil "geçerlilik" (reliability) terimiyle ifade etmekte olmasıdır (Goldenberg, 1987: 42-50). Zira gerçekleme terimi bilimin teorik-gözlemsel alan arasında bölünmüşlüğüne varsayan bir anlayışın ürünüdür. Oysa bilim teoride yapılan bir etkinlik olduğuna göre, hipotez sınaması da kavramsal düzlemdeki bir aktivite olduğuna göre, ulaşılabilecek ideal, kavramsal düzlemdeki amaca uygunluk ve yine kavramsal düzlemdeki tekrarlanabilirliktir.

Bilimin temelinden "maddi olan dünyayı duyu organlarımızla bilebiliriz" sayılısını çıkarmamızın bir sonucunun da pozitivistimin benimsediği olgu / değer ayrımının bilimce de benimsenmesinin gereksizliğini ortaya çıkardığını yukarıda belirtmiştik. Giddens pozitivistimin deneysel bilginin moral hedefler arayışından veya ahlaki standartların uygulanışından mantıksal olarak bağımsız olduğunu iler* sürdürdüğünü belirtir (1979: 237). Oysa kavramsal düzlemde olguya da, değere de yer vardır. Olgu düşüncedeki nesnenin "dir", "dır" eki almadan sunulmuş hali, değer ise aynı olgunun —ki bu olgu son derece soyutlanmış ve / veya bir olgular kompleksi, giderek bir etkileşim süreci de olabilir— o çağın weltanschauung'unun ve/veya içinde çalışılan paradigmanın sınırları içindeki moral hedefler, ahlaki standartlar ışığında değerlendirilmesidir. Nitekim araştırmacıların bakış açılarındaki, perspektiflerindeki farklılıkları da belirleyen, ayrı araştırmacıların aynı bir düşüncedeki realiteyi farklı tarz ve düzlemlerde kavramsallaştırması sonucunu doğuran da, olgu-değer birlikteliğine yol açan, içinde çalıştıkları dünya görüşü ve / veya paradigmanın hem farklılığı hem de bunların tekil araştırmacılarca bireysel özgeçmişlerine bağlı olarak farklı tarzlarda kavranmasıdır. Sosyal psikolojide yüklem kuramı çerçevesi içinde gerçekleştirilen araştırmalar kişinin yüklemelerinde bilişsel kapasitesi ve objektif deneyimleri kadar kültürel mânâ sisteminin de etkili olduğunu göstermektedir (Miller, 1984: 961 ve sonrası). Olgu zaten olay değil de olgu olmasından dolayı, ikon değil de kavram olmasından dolayı, değer ise yeri zaten orası olduğu için kavramsal düzlemde, düşüncede bulunurlar. Değeri de olguyu da düşünceden çekip atmak olanaksızdır. Düşünce değer ve olgunun doğal evidir. İnsan, şıkları ne denli belirlenmiş olursa olsun, seçim yapma durumunda, karar verme durumunda olan bir varlık olduğuna göre her olguya bir değer atfetme durumundadır. Bütün seçimler ve kararlar değer yüküdür. Kuşkusuz değer ne olgunun ne de incelenmek üzere seçilmiş değer'in intrinsik bir karakteristiğidir, ama benim atfetmelerimdir.

Bilim olgu kadar değeri de konu edinir, bunları konu edinmekten istese de vazgeçemez. Ancak buradaki değer "dır", "dir" şeklinde ifade edilen saptamalar olup (Piaget,1982: 104) araştırmacı gerek olgunun gerek değer incelenmesinde objektif olmanın tüm koşullarına uymak zorundadır. Ne var ki, bilimde objektif olma gereğini eğitim süreci içinde öğrenip içselleştirmiş olan, objektif olmayı bozan etken ve koşulların da neler olabileceğini bilmesine ve tüm bunlardan kendi fikirlerini esirgemeye çalışmasına rağmen araştırmacının yine de gerek değeri gerek olguyu incelerken kaçınmayacağı bir durum daha vardır ki o da araştırmacının içinde yaşadığı çağın ve toplumun dünya görüşünden ve içinde çalıştığı bilimin paradigmasından kaynaklanan ve zihnindeki kategorilerin gerek oluşmasına gerek kategoriler içindeki düşünme süreçlerine kaçınılmaz olarak nüfuz eden ve hem olgu hem değer incelemelerinin içine sızmasıyla ortaya çıkan değer-bağlantılılığı durumudur. Kuşkusuz bu saptamamız özellikle sosyolojinin konusunu olgu ile sınırlayan gerek Durkheim'ın gerek sosyolojinin değeri de de olgu gibi inceleyebileceğini ileri süren Weber'in görüşlerinin bir adını sonrasını ifade etmektedir ve genelde konvansiyonalistler olarak adlandırılan ve felsefi temelini fenomenolojide bulan bilim konsepsiyonunun pozitivistliğe yönelttiği eleştirilerin ışığında geliştirilen bir görüş olarak görülmelidir. Bu saptamanın bilimin objektif olma idealini sarsacağı yönündeki eleştirileri ise yukarıda değinilen bir noktayı yinelemekle yanıtlayabiliriz: Değer-bağlantılılığı tüm bilimler için geçerlidir, hem sosyal bilim hem doğa bilimi için geçerlidir ve gerek çağın dünya görüşü gerek bilimsel paradigmlar sosyaldır, tarihseldir, bir başka ifadeyle değişebilirler. Ve geçmiş örneklerin de gösterdiği gibi bilimin değer bağlantılılığı bilimsel bilginin ne değerini azaltır, bilimi diğer etkinliklerden daha düşük bir statü pozisyonuna indirir ne de o çağın dünya görüşünün ve paradigmanın çerçevesi içindeki geçerlilik ve güvenilirlik koşullarını zedeler. Bilimsel bilginin uygulamada sorunlar yaratmaya başlaması, bir başka ifadeyle uygulamacılar tarafından artık gerçekleştirilememesi ise çağın dünya görüşünün değiştiğini veya normal bilimin tıkanma döneminin başladığını gösterir (Kuhn, 1982) ki bunun arkasından gelen yeni bir dünya görüşü, yeni bir paradigmadır, bir önceki dünya görüşü ya da paradigmanın dogmatlaştırılması değil. Öte yandan bu konunun bizi bilimde objektiflik idealine asla ulaşılamayacağı gibi bir sonuca götürmesine de izin vermemek gerekir. Bilim ölçme yoluyla objektiflik idealine ulaşabilir. Objektiflik dil yoluyla, dille ifade edilen tanımlamalar yoluyla, daha genişletirsek, ölçme dili ile gerçekleştirilebilir. Nitekim bilim adamını

"taken-for-granted" bir dünyada yaşayan "laymen" den ayıran da budur. Aslında ölçme de özü itibariyle konvensiyona dayanır.

Bilimin temelinde yattığı ileri sürülen son sayılıntının "Olaylar arasında neden-sonuç bağı vardır" şeklinde ifade edildiği söylenmişti. Aslında bu ifade bir sayılıntı değil, bir ilkedir ve pozitivist epistemolojiyle ilgisi yoktur. Nitekim, pozitivism kanalıyla bilime yöneltelen eleştirilerde nedensellik ilkesinin üzerinde bile durulmaz, tersine pozitivismin bilimi "düzenli ilişkilerin araştırılması" faaliyeti olarak tanımlamasından hareketle pozitivist epistemolojinin bilimi sınırladığı ileri sürülür. Bilimin açıklama yapma iddia ve ideali kadar bilimin kavramsal düzlemde yürütülen bir faaliyet olması da bilimin nedenselliği araştırmasını onsuз olunmaz bir koşul haline getirir. Eğer pozitivist epistemoloji Hume'un görüşleriyle sınırlandırılacaksa ve pozitivismin diğer katkıları uğruna nedensellikten vazgeçilecek, açıklama da kestirmeye (prediction) indirgenecekse belki birşeyler yapılabilir, ama bu yapılanlara bilim demek zorlaşır. Bilim etkinliği düzenliliklerin tespitinin çok ötesinde nedenselliği de içeren bir ilişkiler setinin görünür kılınmasıyla ilgilenir. Ve bu süreç kavramsal düzlemde düşüncedeki teoriden veya kavramsal modelden çıkarılan hipotezlerde dile getirilen ilişkilerin -ki nedensel, fonksiyonel, birlikte bulunma v.s. şeklinde olabilir- düşünceye taşınmış (bir başka deyişle düşüncedeki teori bağlamında algılanmakta olan) olgu / değer için de geçerli olup olmadığının sınanması şeklinde gerçekleştirilir. İlişkiyi teoriye taşınmış görüntü ve öz arasında (realist nedensellik) veya yine teoriye taşınmış öğeler arasındaki birlikte bulunmaktan kaynaklanan bir diğerini gerektirme bağlamında, aynı düzlemdeki öğeler arası ilişkinin sergilendiği nedensellik tarzında (yapısalcı nedensellik), veya önce' oluş-sonra oluş bağlamında zaman boyutunu öne çıkararak daha klasik bir nedensellik tarzında veya herhangi bir fonksiyonel veya birlikte bulunma (pozitivism ?) şeklinde değerlendirmek mümkündür, ve hepsi de bilim için geçerlidir. (Nedensellik tipleri için: Wallace, 1987: 41-6). Bilimde uygulanmakta olan 'covering law' modeli (ki hipotetik-dedüktif akıl yürütmeye dayalı olan ve daha önce klasik yaklaşım olarak da adlandırıldığını belirttiğimiz, bir adı da dedüktif-nomolojik olan model) hem birlikte bulunma hem nedensellik ilişkilerini ortaya çıkarmaya yeterlidir. Açıklama teorik düzlemde / kavramsal modelde kurulan ilişkinin düşünceye taşınan olgu / değerler arasında da mevcut olduğunu göstermektedir. Niçin sorusu düşünceye taşınan olgu / değer için düşüncede daha önceden kurgulanmış modele uyup uymamasına bakılarak yanıtlanan bir sorudur ve düşünceye taşınan olgunun/

değerin temellendirilmesini talep eder. Düşüncede daha önceden kurguladığım model, değişkenlerden birisinin ortaya çıkmasındaki koşulları konu edinebileceği gibi, değişkenlerin ne kadar sıklıkta birlikte bulunduğunu, veya bir diğerlerinin mevcudiyetini gerekli kılıp kılmadığını da konu edinebilir. Anımsanacağı gibi 'covering law' modeli kuruluş seması esasında değil ama, pozitivistin görünmeyeni bilim dışı olarak nitelmesi esasında eleştirilir (Keat ve Urry, 1980: 11 ve sonrası) Yine 'covering law' modeli içindeki öncüllerin antecedant koşullarda bağlantısının, işevuruklaştırmanın güçlüklerinden dolayı asla tam bir bağlantı sağlayamayacağı ileri sürülür ki, bu noktayı daha önce problem olmaktan çıkarmıştık. Açıklaması yapılacak olgunun / değer'in 'covering law'a göre aslında açıklamasının değil kestirilmesinin yapıldığı iddiası ise, açıklamaya yakarıda getirilen tanım çerçevesinde, yanıtlanabilir. Açıklamanın teoride temellendirme olduğu ve bu açıklamanın kaynaklandığı dünya görüşü ve paradigma içinde kestirme fonksiyonunu da ifa edebileceği ileri sürülebilir.

Buraya kadar pozitivist epistemolojiden dolayı bilim etkinliğinin temelini yerleştirilen ve bilini adamlarınca pek de sorgulanmayan sayılıtların bilim için gerekli olup olmadığını gözden geçirdik. Bunlardan sadece "Dünya vardır" sayılıtlarının bilim yapma için yeterli olduğunu, diğerlerini bilimin temelinde (tutmanın bilimi yersiz eleştirilere muhatap kılmaktan öte bir fonksiyonda bulunmadığını vurgulamaya çalıştık. Bilime, 21. yüzyılın eşğinde bir bahar temizliği gerekir düşüncesiyle başlayıp bu temizliği nasıl bir zemin üzerine oturtabiliriz sorusuna cevap getirebilmesi umuduyla tartışmaya açtığımız görüşlerimizin ancak bir kısmının anahatlarıyla verilmeye çalışıldığı bu makalenin sonunda vurgulamak istediğimiz nokta, bilimin, kendisine yöneltelen eleştirileri katı pozitivist epistemolojinin sınırları içine çekilerek değil, fakat realist ve konvensiyonalist epistemolojilerin sofistike eleştirilerini dikkate alan bir strateji geliştirerek yanıtlaması gerektiğidir. Kuşkusuz bu eleştirilerin dikkate alınması, pozitivistin dışlanması sonucunu doğurmaz. Yapılması gereken farklı epistemolojilerin birbirlerini eleştirmelerini sosyoloji veya genelde bilim üzerinden yürütmeleri karşısında sessiz kalmamak, bilimin kendi çalışma tarzının gelişimine katkıda bulunmaya çabalamaktır. Konunun sosyoloji açısından ele alınıp değerlendirilmesi ise bir başka makalenin konusu olacaktır.

Bibliyografya

- Bailey, K.: (1987) *Methods of Social Research*. New York: The Free Press.
- Benton, T.: (1977) *Philosophical Foundation of the Three Sociologies*. Routledge and Kegan Paul.
- Chalmers, A.: (1990) *Bilim Dedikleri*. Çev. H. Arslan. Ankara: Vadi.
- Çelebi, N.: (1983) "Yöntem Kavramı Üzerine". *Doğa ve Bilim*. 13: 14-19.
- Çelebi, N.: (1986) "Bilimsel Araştırma Kuralları." *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7: 47-59.
- Delaney, H.R. ve H.A. Widdison.: (1990) "Contributions of American Pragmatism to Sociology of Knowledge." *Sociological Inquiry* 1: 20-33.
- Feyerabend, P.: (1989) *Yönteme Hayır*. İstanbul: Ara.
- Falk, W.W.: (1990) "Sociology as a Natural Science? The Agenda of Walter Wallace." *Sociological Inquiry* 3: 227-235.
- Fındıkoğlu, Z.F.: (1961) *İçtimaiyat* 2. Cilt. İstanbul: İÜ İktisat Fak.
- Giddens, A.: (1979) "Positivism and its Critics." ss. 237-286 içinde *A History of Sociological Analysis*, ed. T. Bottomore ve R. Nisbet. London: Heinemann.
- Goldenberg, S.: (1987) *Thinking Sociologically*. Belmont: Wadsworth Publishing Company.
- Goode, ve Hatt.: (1964) *Sosyal Bilimlerde Araştırma Metotları*. Çev. R. Keleş. Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı.
- Hızır, N.: (1981) *Felsefe Yasılan*. İstanbul: Çağdaş.
- Keat, R. ve J. Urry.: (1980) *Social Theory As Science*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Kuhn, T.: (1982) *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. Çev. N. Kuyaş. İstanbul: Alan.
- Larrain, J.: (1982) *The Concept of Ideology*. London: Hutchinson.

- Miller, J.G.: (1984) "Culture and the Development of Everyday Social Explanation." *Journal of Personality and Social Psychology* 5: 961-789.
- Piaget, J.: (1982) *Yapısalcılık*. Çev. F. Akatlı. İstanbul.
- Smelser, N.: (1968) "Mechanisms of Change and Adjustment to Change." içinde *Industrialization and Society*, Mouton: UNESCO.
- Özlem, D.: (1984) *Tarih Felsefesi*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Yüksel, A.: (1981) *Yapısalcılık ve Bir Uygulama*. İstanbul: Yazko.
- Wallace, W.L.:** (1983) *Principles of Sociology*. Hawthorne: Aidine.
- Wallace, W.L.:** (1987) "Causal Images in Sociology." *Sociological Theory* 5: 28-33.
- Wallace, W.L.:** (1988) "Toward a Disciplinary Matrix in Sociology." ss. 23-76 içinde *Handbook of Sociology*, ed. N. Smelser. Beverly Hills: Sage Publication.